

DOI: 10.61491/yk.17.2025.12183

ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა
ხევსურულში

Kinship Terminology in the Khevsurian Dialect

მარიამ კობერიძე

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Mariam Koberidze

Cori State University
Georgia, Cori

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიაში განხილულია ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ხევსურულში. ნათესაური ურთიერთობის გამომხატველი სახელების აღწერა და შესწავლა მჭიდროდ არის დაკავშირებული წარსულში არსებული ნათესაობის სისტემასა და ოჯახურ ფორმებთან. ეს კი თავისთავად გულისხმობს ამა თუ იმ გვარის გენეალოგიასთან დაკავშირებული საკითხების ეთნოლინგვისტური კვლევების ანალიზს.

საკვლევ მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ხევსურულის ნათესაურ სტრუქტურაში გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა ერთი წინაპრის ხაზით შთამომავალ პირთა გაერთიანებას – გვარს. გვარი იყოფა ძირად და მამად. მას უკავშირდება ტერმინები: *სახლის რიგი*, *სამშო რიგი*, *საგვარეულო რიგი*, *სადედო რიგი*, *დედისძმების რიგი*. გვარით (სისხლით) ნათესაობა აუცილებლად მამრობითი სქესით მომდინარეობდა: *შვილი*, *ძმა*, *ბიძაშვილი*, *გარეთა ბიძაშვილი*, *მთელი გვარი*.

უახლოესი ნათესავია *სიძე*, *რძალი*, *სიძის დედ-მამა* ანუ *მძახლები*. ხევსურეთში *შინში* ჰქვია ბიძაშვილს ან მამიდაშვილს.

გვაროვნული კავშირი მეტად მტკიცეა. გვარის წარმომადგენლებს შორის ქორწინება აკრძალულია. სისხლით ნათესაობას საფუძვლად უდევს საერთო სალოცავი, ხატი.

ხევსურულში მემკვიდრეობაც მამრობითი ხაზით მიდიოდა. ოჯახის მთელი ქონება რჩებოდათ ვაჟიშვილებს. თუ ოჯახში არ იყო ვაჟი, მემკვიდრე, ქონება გადადიოდა გვარით ახლო ნათესავზე – ძმაზე, ძმისწულზე, შემდეგ – ბიძაშვილზე, გარე ბიძაშვილებზედაც კი.

გვარს ჰყავდა ერთი ამორჩეული კაცი – *კითხული კაცი*. კითხული კაცი ჰქვიათ, გამოცდილი, ბრძენი უნდა ყოფილიყო. ყოველ გასაჭირში მას ეკითხებოდნენ როგორც საერთო საგვარეულო, ისე სათემ-სოფლო საქმეს.

კითხული კაცი მსაჯულიც იყო, თემსოფლის საქმეთა მომრიგებელიც, გვარის წინამძღოლიც.

კითხული კაცის გარდა გვარში ირჩევდნენ თითო ჭკვიან კაცს, რომელსაც მომრიგებელი, მრჩეველი ეწოდებოდა. ამათთან ერთად კიდევ ირჩევდნენ ხუთ კაცს. ამორჩეულთა სიტყვა კანონი იყო. გვაროვნული კავშირი ხორციელდებოდა ათენგენობის დღესასწაულზე. ხევსურეთში ნათესაური მიმოსვლა აქვთ აგრეთვე დისწულებში, ბიძებში, მოყვრებში (ქმრისა და ცოლის დედ-მამის ოჯახში)... მისვლა-მოსვლის საბაბია – ქალის გათხოვება, შვილის შეძენა, ცოლის შერთვა. მოაქვთ მოსაკითხავი – არაყი. ახალ წელიწადს – ბედისკვერი, ერთი ხმიადი, ხავიწიანი ქადა, არაყი.

საინტერესოა ხევსურული გვარის დაბოლოების საკითხი. თითქმის ყველა ხევსურული გვარი -ურ/-ულ სუფიქსით ბოლოვდება. ამგვარი დაბოლოება ახლავს იმ გვარებს, რომლებიც წინაპრის სახელისაგან არის ნაწარმოები (ხიმიკა – ხიმიკაური; გოგოჭა – გოგოჭური; ფიცხელა – ფიცხელაური; ზვიადა – ზვიადაური; არაბა – არაბული...). იშვიათ შემთხვევაში ტოპონიმური სახელებიდან ნაწარმოებ გვარებში -ელსუფიქსი გვხვდება (ლიქოკელი). ხევსურულ გვარებში -ურ სუფიქსი ძეს, შვილს აღნიშნავს (ივ. ჯავახიშვილი). -ურ სუფიქსი დასტურდება ტერმინებში: დედიდური – დედის და, მამიდური – მამის და.

ხევსურულში დადასტურებული ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ძირითადად შეესაბამება ქართულ სალიტერატურო ენასა და სხვა კილოებს, ხოლო განსხვავებული შემთხვევები ინოვაციასა და მოდიფიკაციის ტენდენციას მიუთითებს.

საკვანძო სიტყვები: ხევსურული დიალექტი, ნათესაობის ლექსიკა, გვარის წარმოება.

ABSTRACT

The present article examines kinship vocabulary in the Khevsurian dialect. The recording and study of terms denoting kin relationships is closely bound up with the system of kinship and family forms that existed in the past. This, in turn, necessarily entails an analysis of ethnolinguistic research into questions connected with the genealogy of one family clan (gvari) or another.

Observation of the material under study has shown that in the kinship structure of Khevsurian, a certain significance attached to the union of persons descended along the line of a single ancestor – the gvari (clan/lineage). The gvari divides into dziri (root) and mama (father-line). Connected with it are the terms: sakhli rigi („house order/line“), sadzmo rigi („brotherhood order/line“), sagvareulo rigi („clan/family order/line“), sadedo rigi („mother’s-side order/line“), and dedistsulis rigi („maternal uncles’ order/line“). Kinship by clan (by blood) necessarily descended through the male line: son, brother, cousin (paternal), outer cousin, the whole clan.

The nearest kin are: sidze (son-in-law), rdzali (daughter-in-law), and the parents of the son-in-law, that is, the mdzakhlebi (in-laws). In Khevsureti, a paternal or maternal first cousin is called shinshi.

The clan bond is exceedingly firm. Marriage between members of the same clan is forbidden. Kinship by blood rests upon a common shrine, or khati (icon).

In Khevsurian, inheritance likewise passed along the male line. The entire property of a household remained with the sons. If there was no son – no heir – in a family, the property passed to the nearest relative by clan: to a brother, then a nephew, then a cousin, and even to outer cousins.

Each clan had one chosen man – the kitkhuli katsi („the man consulted“, or „the questioned man“). The kitkhuli katsi had to be intelligent, experienced, and wise. In every difficulty, he was consulted on matters concerning both the clan as a whole and the affairs of the community and village. The kitkhuli katsi was also a judge, a mediator of communal and village affairs, and the leader of the clan.

Besides the kitkhuli katsi, the clan would also choose one intelligent man to serve as a mediator/adviser (momrigebeli). Alongside these, five further men were also chosen. The word of those chosen was law. The clan bond was enacted at the festival of Atengenoba. In Khevsureti, kinship visiting also takes place among nieces/nephews (through sisters), uncles, and in-laws (in the households of the parents of husband and wife)... The occasions for such visits are a woman's marriage, the birth of a child, or a man taking a wife. Gifts are brought for the occasion – vodka; at New Year, a fortune-cake, a single round bread, a cheese-filled pastry, and vodka.

The question of the endings of Khevsurian clan names is of interest. Almost every Khevsurian clan name ends in the suffix -ur/-ul. Such an ending accompanies those clan names formed from an ancestor's given name (Khimika – Khimikauri, Gogocha – Gogochuri, Ptsikhela – Ptsikhelaui, Zviada – Zviadaui, Araba – Arabuli...). In rare cases, in clan names formed from toponyms, the suffix -el occurs instead (Likokeli). In Khevsurian clan names, the suffix -ur denotes „son, offspring“ (Iv. Javakhishvili). The suffix -ur is likewise attested in the terms: dedaduri – „mother's sister“; mamiduri – „father's sister“.

The kinship vocabulary attested in Khevsurian corresponds, for the most part, to the Georgian literary language and to other dialects, while the divergent cases point to a tendency toward innovation and modification.

Keywords: Khevsurian dialect, kinship vocabulary, clan-name formation.

შესავალი

საქართველოს მთისა და ბარის მოსახლეობაში საუკუნეების განმავლობაში შემონახული მდიდარი და მრავალმხრივი სულიერი კულტურის ნიმუშების გამოვლენასა და კრიტიკული მიდგომით შესწავლას განსაკუთრებული ღირებულება აქვს ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ენათმეცნიერების საკვანძო საკითხების გასარკვევად. ამგვარი შესწავლის საფუძველზე ქართველი ეთნოგრაფებისა და დიალექტოლოგების მიერ არაერთი საინტერესო და მნიშვნელოვანი ნაშრომი მიემდგვნა ხალხური საკულტო ძეგლების აღნუსხვას, მთისა და ბარის კულტურისათვის დამახასიათებელი საერთო და სპეციფიკური ტერმინოლოგიის

გამოვლენასა და იმის გარკვევას, თუ რა როლი შეასრულა და რა წვლილი მიუძღვის თითოეულ მათგანს საერთო ქართული კულტურის შექმნასა და ლექსიკური ფონდის განვითარება-გამდიდრებაში.

წინამდებარე სტატიის მიზანია ხევისურულში ნათესავებს შორის არსებული სოციალური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ლექსიკის გამოვლენა და სტრუქტურული ანალიზი. განსაკუთრებით საყურადღებოა საველე ექსპედიციების დროს მოპოვებულ მასალებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაკვირვება (შანიძე 1931, მაკალათია 1934, ხარაძე 1939, თედორაძე 1939, ბარდავლიძე 1952, ერიაშვილი 1974, ჭინჭარაული 2005...).

კვლევის მეთოდები

კვლევის პროცესში გამოყენებულია დაკვირვება, ემპირიული მასალის ანალიზი, კონტექსტის ანალიზი, აღწერისა და შედარება-შეპირისპირების მეთოდები. მოძიებული ემპირიული მასალები აღვწერეთ და შევუდარეთ სხვა კილოების მონაცემებს და შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით გამოვიტანეთ დასკვნები.

მსჯელობა

ნათესაობის ურთიერთობის გამომხატველი სახელების აღწერასა და შესწავლა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ნათესაობის სისტემასა და ოჯახურ ფორმებთან.

ნათესაურ ურთიერთობას გამოხატავს აღნიშვნისა და მიმართვის ტერმინები. პირველი რიგის ტერმინები გამოიყენება ნათესავის აღსანიშნავად, მეორე რიგის ტერმინები კი – ამ ნათესავისადმი მიმართვისას (სოსელია 1979: 61, 62).

ნათესაობა იყოფა ორ ძირითად კატეგორიად: სისხლით ნათესაობა და მოკეთობრივი ნათესაობა. გამოიყოფა ისეთი ნათესაობაც, რომელიც არ მიეკუთვნება არც ერთ ხსენებულ კატეგორიას. ის დაკავშირებულია ბავშვების დაბადებასა და გაზრდასთან, შვილად აყვანასთან (გოგინაშვილი 1999: 5).

აქედან გამომდინარე, ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკის შესწავლა თავისთავად გულისხმობს ამა თუ იმ გვარის გენეალოგიასთან დაკავშირებული საკითხების ანალიზს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გვარი ორი მნიშვნელობით იხმარება: 1. გენეალოგიური კოლექტივი, ერთი წინაპრის მამაკაცის ან ქალის ხაზით შთამომავალი, ყველა ნათესავის გაერთიანება; 2. შთამომავალთა სტრუქტურა, რომელიც შეიცავს ნათესაური ჯგუფის წევრს (თოფჩიშვილი 1984: 9).

ხევისურულის გენეალოგიური ტაბულებიდან ყურადღებას იპყრობს გვარი ლიქოკელი, რომელიც ამ სახელწოდებას ტოპონიმიკური სახელიდან ატარებს. ამ გვარის ძირებია: სისაურნი, ბასხაჯაურნი, ვაჩიაურნი, ხოლო თითოეული მათგანი იყოფა მამებად. მაგალითად, სისაურნი ძველ მამათა მიხედვით იყოფიან: ხახონაურებად, ჩალხურთად, ჯუნჩალეურებად.

ხახონაური იყოფა: ხახუანი, გამიხარდინი, შუქისძენი, ოჩიაურნი. ჩალხურთა: ლომიკანი, ჯიჭანი, მინდიკანი და ბენიანი. ჯუნჩელანი: ბლარანი, ჭილჭანი, დადლანი, სუმბატანი და ხიმიკაური. ხიმიკაურთა

გენეალოგიაში საინტერესო ფაქტს წარმოადგენს ვაჟა-ფშაველას გმირის ძაღლიკა ხიმიკაურის გენეალოგიური შტო (ხარაძე 1939: 200).

ხევსურეთში უნჯად (მკვიდრად) იწოდება სამი საგვარეულოს – ჭინჭარაულის, არაბულისა და გოგოჭურის თემი. ხევსურულში გვხვდება უნჯი / მკვიდრი ყმაც. უნჯი/მკვიდრი და უნჯი / მკვიდრი ყმა ერთმანეთისაგან იმით განსხვავდებიან, რომ უნჯი/მკვიდრი თემის პირველ მოსახლეებს აღნიშნავს, უნჯი ყმა/მკვიდრი ყმა კი – ამ პირველმოსახლეთა დამოკიდებულებას თემის სალოცავისადმი, ხოლო ორივე ერთად აღნიშნავს თემის მოსახლეობის ერთსა და იმავე განსაზღვრულ ნაწილს, განსაზღვრულ კატეგორიას (ერიაშვილი 1982: 14-15).

უნჯი ყმანი მსხვილ თემებსაც გააჩნდა და მცირე თემებსაც (ბარდაველიძე 1952: 492).

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ჭინჭარაულის, გოგოჭურისა და არაბულის გვარი ითვლება ხევსურეთის თავდაპირველ მკვიდრად: სამი ძმის ჯინქარას, გოგოჭას და არაბას შთამომავლებად, ხოლო დანარჩენი გვარები – მათ შემდეგ გაჩენილად. განსაკუთრებით საინტერესოა გვარის განვითარებისა და დაყოფის მხრივ არაბულების გვარის გენეალოგია. ფიცხელაურის გვარი წარმოადგენს არაბულების განშტოებას. არაბულების გვარი ხუთი ნათესაური ჯგუფისაგან ანუ ძირისაგან შედგება: 1. საველგუჯაურო, ანუ ველგუჯაურნი, თავის შიგნით არსებული დაყოფით: კავკავნი, ბიჩინაგანი, ბარისახვანი, 2. საბიჩინაგურო ანუ ბიჩინაგანი, 3. სარკინაულო ანუ რკინაულნი, 4. სათინიბექო ანუ თინიბექანი, 5. საფიცხელაურო ანუ ფიცხელაურნი (ხარაძე 1939: 301-303).

ამგვარი მასალა ცხადყოფს გვარის გაზრდისა და მისგან გამოყოფით ახალი გვარის გაჩენის პროცესს. ქისტაურის გვარი ქისტეთის სოფლიდან მოსულა. სოფელ ღულის მცხოვრებთა გადმოცემით, თავიანთი ახალი მოსახლისათვის ღულ დაურქმევიათ.

ხევსურული გვარების გენეალოგიური ძიება საყურადღებო მასალას გვაძლევს ნათესაობის გავრცელებისა და მისი ცაკეული სახეების დადგენისათვის. კერძოდ, გვარად, ძირად (შთამომავლობად) და მამად დაყოფის სახით.

მამად იწოდება: 1. გვარის განშტოება, რომელიც მომდინარეობს ერთი წინაპრიდან, მოგვარე, ბიძაშვილი. ჩვეულებრივ წინაპრის სახელი ჰქვია მამას. სუიკა – სუიკათ მამა სუიკანი, თოჯოლჩათ – მამა თოჯოლჩანი. 2. ერთი თაობა. რომელნი ხარ? რომთამც მახოლ! შვიდ მამასამც ნულარ მახოლ! (ჭინჭარაული 2005: 539).

მამად (გვარის განშტოებად) იყოფიან: ოჩიაურნი – ქალიელნი და ალუდოვანი; ცისკარაული – ჯარანი და თათიანი; ნაროზაულნი – ჩაბაკაურნი, თახიანი, თამარისძენი და ალუდაურნი. ამგვარად, ხევსურული გვარები წარმოშობილია ოჯახის უფროსისა და მეკომურის სახელიდან და ძმათაშვილებიც იწერებიან მოკლე (ახალი) და გრძელ (ძველი) გვარებად (მაკალათია 1984: 73-75).

საინტერესოა აგრეთვე ხევსურული გვარის დაბოლოების საკითხიც. თითქმის ყველა ხევსურული გვარი –ურ სუფიქსით ბოლოვდება. ამგვარი დაბოლოება ახლავს იმ გვარებს, რომლებიც წინაპრის სახელისაგან არის

ნაწარმოები. იშვიათია შემთხვევა, როდესაც ტოპონიმიკური სახელიდან ნაწარმოებ გვარებში -ურ-ის მაგივრად -ელ სუფიქსი გვხვდება, მაგალითად, გვარი ლიქოკელი.

ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებით, -ურ სუფიქსი აღმოსავლეთ საქართველოში ძე-თი და შვილ-ით დაბოლოებულ წარმოებას უთმობს ასპარეზს და დასავლეთ საქართველოშიც ამავე პროცესის გამო უნდა გამქრალიყო (ჯავახიშვილი 1937: 94).

ხევსურულში -ურ სუფიქსი გვარებში ძეს, შვილს უნდა ნიშნავდეს.

-ურ/-ურ-ა სუფიქსი გვხვდება ლექსიკურ ერთეულებში:

დედიდური – დეიდა (დედის და დედის ბიძაშვილი). დეიდა მოფერებით დისშვილს ეძახის „დედიდიდურს“. შენ ვერას მასწავლი, ვერას, ჩემო დედიდურო (ეთნ. სწორფრ. 147). დედიდა – დეიდა, დედიდაიშვილი – დეიდაშვილი. დედილამ – დედა ან უფროსი ქალი მიმართავს ასე ბავშვს ან ახალგაზრდას მოფერებით. ამ სიტყვას აქვს ხოლმე ფიცისა და მტკიცების ფუნქცია. გამაყოლით არავინ გამაგვყვების, დედილამ (სწორფრ. 45, 3) (ჭინჭარაული 2005: 318).

-ულ (← ურ): დედული (მრ. დედულ [ა]-ნ-ი) ნათესავები დედის მხრიდან. დედის ბიძაშვილ-მოგვარეები. დედულიშვილი – დედის ძმის შვილი.

-ულ სუფიქსთან ერთად გვხვდება -ეთ, რომელიც წარმომავლობაზე მიუთითებს: დედულეთი – დედის სამშობლო. შდრ. თუშური. დედულნი – დედის მხარე, დები და მდედრობითი სქესის ყველა ნათესავი (ხუბუტია 1969: 94; ცოცანიძე 1999: 94).

მამიდური / მამიდურა – მამიდა ან მამის ბიძაშვილი. მამიდურო! ასე მიმართავს ხნიერი მამის (ან ბიძის) და მახლობელთა პატარებს. ვინ გაგაჯავრა, მამიდურო, შენ? (ჭინჭარაული 2005: 541).

მამა-ნ-ი: 1. მამაკაცები, კაცები, 2. წინაპრები. მამულ-ნ-ი – მამის გვარის ხალხი, ბიძაშვილები (ქალისათვის) (ჭინჭარაული 2005: 543). შდრ. თუშური მამულნი – მამის საგვარეულო (ცოცანიძე 1999: 142).

ხევსურულში დასტურდება -ოვან სუფიქსით ნაწარმოები ტერმინები: მამროვანი (მამაკაცები) და დედროვანი (დედები, ქალები) (მაკალათია 1934: 248).

სისხლის აღების წესებთან, ურვადის გადახდასთან დაკავშირებულია ტერმინები: სახლის რიგი, სამმო რიგი, საგვარეულო რიგი. ეს არის ის სასყიდელი, რომელსაც მოითხოვს მამული თავისი მოკლულის წევრის სისხლის ასანაზღაურებლად. მასვე უკავშირდება სადედო რიგი და დედიმების რიგი.

ოჯახურ ფორმათა შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესოა დანიშნული თუ გათხოვილი ქალის მიერ ქმრის დაწუნება და ქმრისაგან წასვლა, რის შედეგადაც ქალის ოჯახს უხდებოდა სამწუნებროს გადახდა. დაწუნების მიხედვით სამგვარი სამწუნობრო არსებობდა: თავ-სამწუნებრო, შეშუალ-სამწუნებრო და უკვანა-სამწუნებრო. ამის გადახდის შემდეგ ქალი უკვე სრულიად თავისუფლდებოდა ქმრის ოჯახის ძალდატანებისაგან. დანიშნული ქალი საქმროს სოფელში ვერ შევიდოდა მანამდე, სანამ მას

გზის სამკსნელოს არ გადაუხდიდნენ. ეს იგივეა, რაც სვანური ჭიშხი ლიფშდუნალ, რომელიც ფეხის ახსნას ნიშნავს. სვანურის მსგავსად აქაც ორმაგ ქორწინებასთან გვაქვს საქმე: ქალის ქორწილისა და ვაჟის ქორწილის სახით (ხარაძე 1939: 509).

ხევსურულ ქორწილში გამოკვეთილია სისხლით ნათესავებსა და მოკეთეებს შორის ურთიერთობა. ვაჟის ქორწილის დროს ახალზალი და მისი და-შინშნი, სიძესა და მის ძმა-შინშებთან ასრულებდნენ სწორფრობის ერთ-ერთ სახეს, ე.წ. ზალ-ქმრეულობასა და სიძე-ცოლისდობას, რაც ჯგუფობრივ ქორწინებაზე მიუთითებს და თავისთავად აძლევს ახსნას სვანეთში არსებული ჭაჭილარის წესს (ხარაძე 1939: 17-18).

ხევსურული ოჯახის შესწავლა ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკის ანალიზისათვის ბევრ საინტერესო მომენტს გამოავლენს. გვარით (სისხლით) ნათესაობა აუცილებლად მამრობითი სქესით მომდინარეობდა: შვილი, ძმა, ბიძაშვილი, გარეთა ბიძაშვილი, მთელი გვარი.

უახლოესი ნათესავი: სიძე, რძალი, სიძის დედა-მამა ანუ მძახლეები. ხევსურეთში ბიძაშვილებს ანუ ძმათაშვილებს შინში ჰქვიათ (ჭინჭარაული 2005: 983). წინ-წინ მესროლეს შინშებმა, აღარ მიჭირეს მკარიო (შანიძე 1931: 23). შდრ. შნიში-დედიდა-შვილი, მამიდა-შვილი (ორბელიანი 1884: 355).

გვაროვნული კავშირი მეტად მტკიცეა. გვარის წარმომადგენლებს შორის ქორწინება აკრძალულია. ხევსურეთში სისხლის აღრევის აკრძალვას, რასაც საფუძვლად უდევს ძველთაგანვე მოყოლილი სისხლით ნათესაობა, სარჩულად საერთო სალოცავი, ხატიც დასდებია (თედორაძე 1939: 17).

მემკვიდრეობაც მამრობითი ხაზით მიდიოდა. ოჯახის მთელი ქონება რჩეობდათ ვაჟიშვილებს. თუ ოჯახში არ იყო ვაჟი – მემკვიდრე, ქონება გადადიოდა გვარით ახლო ნათესავზე – ძმაზე, ძმისწულზე, შემდეგ – ბიძაშვილზე, გარე ბიძაშვილებზედაც კი.

გვარს ჰყავდა ერთი ამორჩეული კაცი – კითხული კაცი. კითხული კაცი ჰკვიანო, გამოცდილი, ბრძანი უნდა ყოფილიყო. ყოველ გასაჭირში მას ეკითხებოდნენ როგორც საერთო საგვარეულო, ისე სათემსოფლო საქმეს. კითხული კაცი მსაჯულიც იყო, თემსოფლის საქმეთა მომრიგებელიც, გვარის წინამძღოლიც.

კითხული კაცის გარდა ირჩევდნენ გვარში თითო ჰკვიან კაცს, რომელსაც მომრიგებელი – მრჩეველი ეწოდებოდა (ფშავეში – ბრძანი). ამათთან თანაბრად ირჩევდნენ კიდევ ხუთ კაცს. ამორჩეულთა სიტყვა კანონი იყო. თუ ხევსურებსა და ფშაველებს რამე შუღლი მოუვიდოდათ, მის გადასაწყვეტად იწვევდნენ ამ ბრძენ კაცებს. რასაც ისინი გადაწყვეტდნენ, იმას ეთანხმებოდა ყველა. შემდეგში ბრძენი კაცების ინსტიტუტი შეცვალეს დეკანოზებმა და ხევისბერებმა.

გვაროვნული კავშირი ხორციელდებოდა ათენგეობას. ნათესაური მიმოსვლა აქვთ აგრეთვე დისწულებში, დედით ბიძებში, მოყვრებში (ქმრისა და ცოლის დედა-მამის ოჯახში). მისვლა-მოსვლის საბაზია: ქალის გათხოვება, შვილის შეძენა, ცოლის შერთვა. მოაქვთ მოსაკითხავი – არაყი. ახალ წელიწადს – ზედისკვერი, ერთი ხმიადი, ხავიწიანი ქადა, არაყი.

ამრიგად, ხევსურეთში სამი საზოგადოებრივი დაწესებულება

იყო: ბრძენი კაცები – მრჩეველნი (უზენაესი), თემის (სოფლის) მოზქენი (ქვემდგომი) და კუთხა-კუთხის ხალხი.

დიდი სათემო საქმეების გასარჩევად სამი ადგილი ჰქონდათ: პირველი – სოფელ ორხევის გორის ბოლოში, მეორე – საირმიაზე, ღულისჭალაში, მესამე – გიგაურთის ველში, ანუ სოფელ მოწმას ჭალაში. დიდი საქმეების გარჩევაზე მიიტანდნენ ხოლმე ორ მთავარ დროშას – გუდანის ჯვრისას და კოპალის ჯვრისას. როცა ერთი გვარის საქმე ირჩეოდა, ამას მეთაურობდა მარტო ამ გვარის კითხული კაცი, მაგრამ როდესაც ირჩეოდა სათემ-სასოფლო დიდი საქმე, მაშინ იწვევდნენ კუთხა-კუთხის კაცებს და მთელი ხეობის მომრიგებელი მრჩეველები ბრძენის მეთაურობით არჩევდნენ საქმეს (თედორაძე 1939: 20-21).

სწორფრობა ხევსურეთში გავრცელებული წესია, რომელსაც ძმოზილობასაც უწოდებენ.

ხევსურული ადათით ცოლ-ქმარი ერთმანეთს სახელს არ ეტყვიან. ცოლი ქმარს ეტყვის: „არ მოგდისა“, ქმარი ცოლს – „დიაცო!“, „შენ“. რძალი მამამთილსა და დედამთილს სახელს ვერ ეტყვის, მათ მულის მამოზით იხსენიებს. მაგალითად, ნინოს მამა, ნინოს დედა, ან ისე დაუძახებს, როგორც მისი მულ-მაზლი ეძახის. მაზლს ეტყვის: „ვაჟავ!“

ხევსურეთში სიძე-სიდედრიც ერთმანეთს არ აუძრახდებიან, სანამ ქალ-სიძეს შვილი არ ეყოლებათ, და ისინიც მესამე პირის მეშვეობით საუბრობენ. ვერც სიდედრი ეტყვის თავის სიძეს სახელს. მიმართავს: „სიძე!“

საინტერესო ტერმინებია: კვეთილში ჩასმა: მოღალატე ცოლს ხევსური გაყრის ნებას არ აძლევდა, ტანჯავდა და სცემდა. ბოლოს იძულებულია ჭირვეული ცოლი მოიშოროს. მხოლოდ ნებას არ აძლევს მას, თავის მოწონებულ კაცზე გათხოვდეს. საუპატიურო: თუ ქმარმა ცოლი შერთვის წლის დამლევს დაითხოვა, მას საუპატიურო ეძლევა 3 ძროხა და ტალავარი. ცოლ-ქმრის გაყრის შემდეგ შვილები მამას რჩება. ნამაშვრალი: ქმარმა თუ დიდი ხნის შეუღლებული ცოლი დაითხოვა, მას ნამაშვრალი ეძლევა: ქალს ნამაშვრალში იმდენი ძროხა ეძლევა, რამდენ წელსაც მას ქმართან უცხოვრია. ოჯახში მიბრუნებულ ქალს შინშაბრუნებული ჰქვია. ილბალგატეხილი – ქმარმკვდარი ქალი (მაკალათია 1934: 177).

ცოლ-ქმარს ხევსურეთში თავიანთი საკუთრება აქვთ და ისინი ერთმანეთის ქონებას ვერ დაისაკუთრებენ. ქალის საკუთრებას მისი სათავენო შეადგენს და ცოლის ნებადაურთველად ქმარს არ შეუძლია სათავენოთი სარგებლობა. არც შეუძლია ქმრის ქონებას (საქონელი, იარაღი). ქმრის სიკვდილის შემდეგ ეს ქონება საოჯახო ხდება და მაშინ ცოლს შეუძლია მისი მოხმარება. ქმარს არ შეუძლია თავისი ქონება ცოლს სიცოცხლეში აჩუქოს ან სიკვდილის წინ უანდერძოს. ხევსურეთში დედინაცვალს უწოდებენ მამისცოლს, გერს – გარეთა ძმასა და გარეთა დას. არასისხლით ნათესავის აღმნიშვნელი ტერმინია ამქარი – ამხანაგი, თანამოაზრე, მეგობარი (მაკალათია 1934: 179).

დასკვნა

საანალიზო მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, ხევსურულის ნათესაურ სტრუქტურაში გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა ერთი წინაპრის ხაზით

შთამომავალ პირთა გაერთიანებას – გვარს. გვარი იყოფა ძირად და მამად. მას უკავშირდება ტერმინები: სახლის რიგი, სამშო რიგი, საგვარეულო რიგი, სადედო რიგი, დედისძმების რიგი. გვარით (სისხლით) ნათესაობა აუცილებლად მამრობითი სქესით მომდინარეობდა: შვილი, ძმა, ბიძაშვილი, ძმათაშვილები, გარეთა ბიძაშვილი, მთელი გვარი; გამოიკვეთა დედის ხაზიდან მომდინარე ნათესაობაც: დედიდა (დეიდა), დედიდაიშვილი (დეიდაშვილი), დედის სამშობლო (ნათესავეები დედის მხრიდან), შინში...

მოკეთეობრივი ნათესაობის აღნიშნავს: სიძე, ზალი/რძალი, სიძის დედ-მამა ანუ მძახლები, ცოლისდა, მულის მამა (მამამთილი), დედამთილი, მამისცოლი, გარეთა ძმა, გარეთა და...

ნათესავეებს შორის სოციალურ ურთიერთობასა და მიმართვას გამოხატავს: კითხული კაცი, ჭკვიანი კაცი, კუთხა-კუთხის კაცები, უნჯი / მკვიდრი, უნჯი / მკვიდრი ყმა, დედიდური, მამიდური, სამწუნობრო, ჭაჭილარი, კვეთილში ჩასმა, ნამაშვრალი, იღბალგატეხილი, შინშაზრუნებული, სათავნო...

ხევსურულში დადასტურებული ნათესაობის ლექსიკა ძირითადად შეესაბამება ქართულ სალიტერატურო ენასა და სხვა კილოებს, ხოლო განსხვავებული შემთხვევები ინოვაციასა და მოდიფიკაციის ტენდენციას მიუთითებს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ბარდაველიძე 1952 – ვ. ბარდაველიძე, ხევსურული თემი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIII. თბილისი, 1952.

გოგინაშვილი 1991 – ი. გოგინაშვილი, ნათესაობის სისტემა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიულეთში (მთიულეთი და გუდამაყარი). თბილისი, 1991.

ერიაშვილი 1982 – ჟ. ერიაშვილი, უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს საქართველოს მთიანეთში. თბილისი, 1982.

თედორაძე 1939 – გ. თედორაძე, ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში. თბილისი, 1939.

თოფჩიშვილი 1984 – თოფჩიშვილი რ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII-XX სს. თბილისი, 1984.

მაკალათია 1934 – ს. მაკალათია, ხევსურეთი. თბილისი, 1934.

ორბელიანი 1884 – ს.-ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 1884.

სოსელია 1979 – ე. სოსელია, ნათესაობის ტერმინთა ანალიზი. თბილისი, 1979.

შანიძე 1931 – ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული. თბილისი, 1931.

ცოცანიძე 1999 – გ. ცოცანიძე, თუშური ლექსიკონი. თბილისი, 1999.

ჭინჭარაული 2005: ა. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი. თბილისი, 2005.

- ხარაძე 1939 – რ. ხარაძე, ხევსურეთში მივლინების ანგარიში. ჟურნ. აკად. ნ. მარის სახელობის, ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე. IV 3. ტფილისი, 1939.
- ხუბუტია 1969 – პ. ხუბუტია, თუშური კილო. თბილისი, 1969.
- ჯავახიშვილი 1937 – ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. ტფილისი, 1937.

References and Sources

- Bardavelidze 1952 – V. Bardavelidze, Khevsur Community. Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian SSR, Vol. XIII. Tbilisi, 1952.
- Chincharauli 2005 – A. Chincharauli, Khevsuruli Dictionary. Tbilisi, 2005.
- Eriashvili 1982 – Zh. Eriashvili, Ancient socio-religious institutions of Georgia: Institutions in the Georgian Highlands. Tbilisi, 1982.
- Goginashvili 1991 – I. Goginashvili, Kinship System in Mtiuleti (Mtiuleti and Gudamakari) of Eastern Georgia. Tbilisi, 1991.
- Javakhishvili 1937 – Iv. Javakhishvili, The Original Nature and Relationship of the Georgian and Caucasian Languages. Tbilisi, 1937.
- Kharadze 1939 – R. Kharadze, Report on a business trip to Khevsureti. Journal. Acad. N. Mari Institute of Language, History and Material Culture, IV 3. Tbilisi, 1939.
- Khubutia 1969 – P. Khubutia, Tushuri Dialect. Tbilisi, 1969.
- Makalatia 1934 – S. Makalatia, Khevsureti. Tbilisi, 1934.
- Orbeliani 1884 – S.-S. Orbeliani, Georgian Dictionary. Tbilisi, 1884.
- Soselia 1979 – E. Soselia, Analysis of Kinship Terms. Tbilisi, 1979.
- Shanidze 1931 – A. Shanidze, Georgian Folk Poetry, I, Khevsuruli. Tbilisi, 1931.
- Tedoradze 1939 – G. Tedoradze, Five Years in Pshav-Khevsureti. Tbilisi, 1939.
- Topchishvili 1984 – R. Topchishvili, Migration of the Mountainous Peoples of Eastern Georgia in the 17th-20th Centuries. Tbilisi, 1984.
- Tsotsanidze 1999 – G. Tsotsanidze, Tushuri Dictionary. Tbilisi, 1999.